

DOI: <https://dx.doi.org/10.18524/2312–6809.2018.27.146412>

УДК 821.161.2–4.09:81'42»1990/2018»

ОСОБЛИВОСТІ МЕНТАТИВУ В ЕСЕЯХ-ШКІЦАХ

Тетяна Шевченко, канд. філол. наук, доцент, докторант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
shtn75@ukr.net

У статті йдеться про дискурсивну практику есею-шкіцу в сучасній українській літературі. Спозиціоновано шкіці серед інших видів есею. Осмислено сутність шкіцу як есею ментативного типу. Розглянуто його особливості на прикладі творчості Івана Лучука (збірки «Ніби поезієзнавчі шкіци», «Літературний джаз», «Трохи поезієзнавства»). Зроблено висновки про специфіку спресованості ідей, сконцентрованості й ущільнення поля розмислів у шкіці як літературному творі.

Ключові слова: дискурсивна практика, есей, шкіци, поезія, збірка.

Есей як продуктивна письменницька практика в сучасній українській літературі представлений численними видами й варіаціями. Дзуйхіцу й суйбі, «сумніви» й «проби» (спроби), «рефлекси» й «епістоли», «фрагменти» й «колонки» — ось далеко не повний перелік варіацій есеїв, презентованих сучасними українськими літераторами. Українські митці не тільки презентують своє бачення Монтенівського твору у збірках, а й висувають власні дефініції запропонованого французьким мислителем способу викладу суб'єктивно заангажованої інформації. Наприклад, І. Лучук пропонує називати есеїстику «спроботворчістю» [10, с. 7].

Нашу увагу привернув шкіц як есей ментативного типу [див. 12], твір-міркування малого обсягу, який, виходячи з німецької, англійської і польської традицій, частіше називають шкіцем (скітце, скетчем). Витоки цієї художньої мініатюри закорінені в живописі, музиці, літературі епохи імпресіонізму, вона має певну дотичність до прозових форм замальовки, образка, етюду, нарису, фрагмента. Як у новелі-шкіці автор може «кількома недбалими, але живими бризками фарб збудити певний настрій», зробити так, щоб «наповнена життям художня деталь сприяла певній енергії фрагмента і мала певну організуючо-композиційну роль...» [2, с. 185], так і в есеї-шкіці митець здатен кількома влучними реченнями окреслити нову, подекуди парадоксальну думку, лаконічно висловити власну позицію щодо будь-чого, створивши образи-поняття, спонукати й читача до співроздумів з приводу сказаного.

На думку А. Мінакової, «доречно буде назвати мініатюру жанровою формою чи багатокомпонентним жанровим утворенням, котре, за певних обставин, може бути співвіднесене з нарисом, оповіданням, афоризмом тощо» [11, с. 70]. Доповнимо: й фрагментом як окремим жанровим різновидом, «породженим авторською стратегією, котра, у свою чергу, може стати наслідком особливостей авторського способу рефлексії» [4, с. 56]. Тож цілком доречно позиціонувати шкіц — есей малого формату — як окремий різновид есе, виходячи з тих же міркувань, що етюд (замальовка, нарис, ескіз, акварель, образок) є окремим варіантом імпресіоністичної новели, наприклад, в українській традиції представлені творами М. Коцюбинського, М. Хвильового, М. Яцкова тощо.

Отже, шкіц (скітце) як різновид есе доречно співвіднести з окремою мовленнєвою практикою в сучасному письменстві, зумовленою спільністю низки ознак, тотожністю поетикальних засобів, частотністю, повторюваністю, схожими завданнями, інтенціями, засадами, можливостями функціонування й оприлюднення.

Слід виділити такі ознаки шкіцу як різновиду дискурсивної практики есе, як-от: невеликий обсяг, «ущільнення тексту» за рахунок збільшення ролі деталі, подробиці; виділення ключового слова-образу (есеми), що вирізняється особливою змістовно-асоціативною напруженістю; імпресіоністичність; тяжіння до ансамблевого об'єднання тощо [див. 11]. У сучасній літературі письменницький есей-шкіц має такі художні властивості:

1) необов'язковість панування ліричного начала над епічним: ліричне начало поступається філософському, ліризація поступається місцем філософізації, медитативності, рефлексійності;

2) описове начало (дескриптив) повністю відступає перед міркувальним (ментативом): воно можливе лише штрихоподібно, обрисами, уплетеними в ментатив;

3) події («історії», міні-сюжети, мікро-наративи) тут повністю залишаються за межами події розповіді-міркування, опиняючись виключно в дорефлексивній ситуації. Текст містить лише їх сліди, можливі поодинокі розмиті спогади про них;

4) саме міркування вибудовується згущено, сконцентровано, емко, екзогітатор (мислитель в есе) тяжіє до афористичності, влучності, адже обсяг твору не дозволяє розтягувати цей процес. При цьому крапка в кінці шкіцу — це не крапка в кінці думки. Наступний

шкіці може подати цілком інші міркування, важливі для екзогітатора на дану конкретну мить, котра, за інших обставин і ситуацій, може змінитися. Тому шкіци цікаві в сукупності, в об'єднанні циклів, збірок, серій тощо. Прикладом цього можуть слугувати збірки сучасних українських письменників «Ніби поезієзнавчі шкіци» [9], «Літературний jazz» [6] І. Лучука, «Недописана книга» [1] Є. Барана, «Письмо з околиці» [3] А. Дністрового.

Так, у творчості І. Лучука есеїстика в цілому посідає вагоме місце серед поетичної («Паліндромони», «Тридцять три сонетії», «Сто одне щось»), прозової («Уліссея»), наукової («Мистецтво поетичне в дискурсі української лірики та письменницької критики») спадщини. Як літератор-есеїст, він надає перевагу «пробам» («сумнівам») різного типу й виду. У його спадщині є збірки есеїв великого формату («Сумніви сорокалітнього», «Зловити дятла») й малого («Літературний jazz», «Трохи поезієзнавства», «Ніби поезієзнавчі шкіци»). Окремі його збірки есеїв межують між філософськими трактатами й літературно-критичними розвідками («Цебер амброзії», «Зловити дятла»), інші — є художніми, публіцистичними й науковими водночас («Трохи поезієзнавства», «Ніби поезієзнавча кафедра»). Гранд-тема усєї творчості І. Лучука — поет і поезія у всьому розмаїтті й багатомірності.

Нашу увагу привернули книги шкіців митця. Це ще один варіант розвитку теми поета й поезії у згущеній, сконденсованій формі. Наприклад, збірки «Ніби поезієзнавчі шкіци», «Літературний jazz», «Трохи поезієзнавства», «Дикі думи» переважно складаються з есеїв невеликого обсягу, де думки презентуються спресовано, ледь не афористично.

Цілком очевидно, що заголовки й підзаголовки названих збірок позначені впливом імпресіоністичності як інтенції текстопородження. Так, у першій йдеться не про шкіци, а про «ніби шкіци», мовляв, це навіть не есеї, а щось наближене до них, їх усічений, зредукований з певною метою варіант. Така назва посилює цікавість до творів, адже залишається простір для генологічних домислень текстів для читача, створюється платформа для розвитку його уяви. Джаз, ключове слово у назві другої зірки, — це мистецтво імпровізацій, шоразу новий варіант бачення наявного: «Приймемо перегнане через змійовик популярної свідомості його [джазу. — Т. Ш.] вибіркоче значення, дистильоване у поняття *довільної імпровізації*». Зрозуміло, що джазові імпровізації мусять мати задану структуру, мелодійні акценти хвиле-

подібного руху, ритмічні моделі-заготовки тощо. Якщо ж за методологічну основу прийняти тезу, що сучасна літературознавча есеїстика витворює авторські тексти, не обмежені жодними шорами, тобто тексти, в яких автори пишуть що хочуть і як хочуть, — то це й буде *літературний джаз*» [6, с. 5], — зазначає у передмові автор. «Трохи поезієзнавства» — назва, що також відсилає до «міні-формату» міркувань: тут вміщено есеї, що претендують тільки на вступ / висновок до розкриття теми, адже це не розмова про мистецтво поезії, це окремі, нерозгорнуті роздуми-фрагменти на тему, що нагадують нерозлогі нотатки, прикметні афористичністю. Назва «Дикі думи» апелює до ідеї про невпорядкованість, а-системність уміщеного у видання, закладені як концептуальна ознака.

Зупинимось детальніше на шкідках із збірки «Літературний jazz». Так, усі твори цієї книги невеликі за обсягом (у середньому півтори-дві сторінки, є й твори не більше одного абзацу), де, переважно, представлені міркування про поезію як вид художньої творчості в різних проявах. Книга пропонує цілий каскад шкідків-портретів українських митців сучасного й минулого крізь авторську оптику І. Лучука, котрий, сам будучи поетом, бере на себе місію есеїста-резонера, здатного кількома штрихами, влучними деталями, умовиводами окреслити «зерно» певного віршотворця, переважно, українського, передавши й власне ставлення до його набутку. При цьому всі авторські дефініції («Він [М. Рильський] мав щось таке неповторне своє «рильське», яке навряд чи можна підігнати під якусь одну окреслену дефініцію» [7]; «Безперервний колообіг безмежної кількості цілих світів, які належать до єдиного космосу, вирує в його [П. Тичини] поезії» [7]), переростають в короткі ментативи: «Якщо будь-який світ може бути частинкою безмежного всесвіту, то кожна навіть найменша частинка кожного із цих світів теж є поняттям вселенським»; «Якщо кожна людина є «родом із дитинства», то не кожен поет є родом із античності. Але трапляються і такі екземпляри, чий родовід сягає безпосередньо античних часів, класичного періоду «колиски людства»» [7] (про П. Филиповича). Окремі позиції є суцільними міркуваннями, які в І. Лучука виконують функцію окреслення значення як розмислу на тему: «Земна куля поміщається між двома полюсами, північним і південним, а людські відчуття можуть вібрувати поміж полюсами радості та журби. Поцілунки приносять втіху, але це не рятує від макабричних візій. Зрештою, різноманітні постраховиська можуть і

смішати, а спогади про пестоші можуть навіювати ностальгійну тугу. Цей поет є неперевершеним майстром поєднання діаметрально протилежних настроїв, жодним чином не лукавлячи із власним сумлінням. Адже поетична правда є не лише дволикою, а й багатолікою» [7] (про О. Олеся) тощо.

На нашу думку, згущеність думки шкіцу зумовлена тим, що в до-рефлексійну ситуацію потрапляє не просто подія, історія, пов'язана із самим автором (розповідачем), котра спонукала його до осмислень творчості того чи іншого поета, і не об'єкт (предмет) осмислення — книга, збірка, поет як творча особистість, окремих віршованих творів, а той факт, що есеїст пропонує прикінцеві роздуми про них, оформлені словесно засобами шкіцу, залишаючи за лаштунками тексту триваліші сентенції й розлогіші міркування про це все. Той факт, що левова частка есеїстичної спадщини І. Лучука присвячена поетам і поезії в різноманітних формах і засобах, те, що він звертається до осмислення їх напрацювань перманентно в різних іпостасях і за допомогою численних можливостей (як власне поет, представник літературних груп «ЛуГоСад» і «Геракліт», як пересічний читач, як критик, як літературознавець із науковим ступенем доктора філологічних наук тощо), пояснює таку велику кількість «варіацій на тему» про поезію й поетів у збірках різних форматів і спроможність згущено й сконцентровано давати їм характеристику в шкіцах, адже розлогіші міркування про це було вже презентовано в інших формах і жанрах — статтях, наукових монографіях, доповідях. Улюблені об'єкти роздумів І. Лучука — І. Франко, В. Пачовський, Н. Гончар, П. Тичина тощо стають постійним об'єктом обсервацій у різних мовленнєвих практиках. Крім того, інтерес саме до шкіцу можна пояснити ще й тим фактом, що І. Лучук як поет наділений особливою властивістю художнього мислення, презентованою в такому складному ліричному жанрі, як паліндром, котрий передбачає вміння одразу бачити кінець думки, переміщеної на початок, й оформлювати це одразу в строфу. Усі ці чинники обґрунтовують продуктивність саме короткого есею у творчості митця, наділеного унікальною властивістю лаконічно презентувати конкретне судження, котре в інших (О. Забужко, С. Процюк, В. Неборак) оформлюється подекуди не на одній шпальті.

З іншого боку, не можна не звернути увагу і на той факт, що думка в есеях І. Лучука, згущена й сконцентрована, весь час грає різними гранями, презентуючи все нові й нові варіації з приводу сказаного.

Саме цим можна пояснити той факт, що часто автор називає твори однаково, вирізняючи їх тільки цифрою на означення порядку («Сербська весна» (1, 2, 3), «Сім дециментів» (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), «Літургія кохання» (1, 2, 3, 4, 5, 6), «Мистецтво поетичне» (1, 2) тощо. Імпресіоністично-голографічні риси мислення митця породжують і такі несподівані концентровані авторські есеми, як-от: *дивоовид, закомсомолені засідання, біобібліографічні окрушини, дивопортрет, коломитець, комплекс розкомплектованості, тарасіада, іваніана, вірш-рак, парнаслендівський дух, нонсенснїтниця* тощо.

Головний предмет ментативів І. Лучука, наближених до афоризмів у щічках збірки «Літературний джаз», — власне поезія. Про неї йдеться постійно, для нього вона вічний простір смислу в дії, об'єкт референції, можливість багатоаспектного самовираження як поета й есеїста. Це безкінечний пошук самоідентифікації, явлений у лаконічних текстах, наочно позначених релевантністю й інтенціональністю. Численні варіації-роздуми на тему, що таке поезія, яка її природа, який її вплив на людину вражають множинністю смислів і згущеністю думок та ідей: «Першорядною залишається все ж роль таланту у вираженні порухів розбудженого людського духу. Поетичний талант стає наче уособленням єдності всіх духовних досвідів і відчуттів»[7]; «Слово та поняття «поет» у нього є ключовим, початковим і заключним. Мабуть, слід визнати, що йдеться про квінтесенцію поетичної сутності, про альфу й омегу, про початок і кінець. А кожен кінець є початком чогось іншого, як і кожен початок є логічним чи випадковим продовженням якогось кінця»[7]; «магістральним є... самоаналіз і менторство поета» [7]тощо.

Комунікативна стратегія автора у збірці «Літературний jazz» спрямована на те, щоб закинути читачеві орієнтири для осмислення, лаконічно представивши власні ментативи з приводу сказаного. Для розгорнутих розмислів автор використовує традиційний есей [див. збірки вище], який вважає особливим жанром для реалізації письменницьких інтенцій («живучість цього жанру полягає в його дієвості, необов'язковості та глибочезно закоріненому індивідуалізмі» [7]). А інтерес до есеїв-мініатюр зумовлений, на нашу думку, в І. Лучука бажанням згустити смисли, умінням резюмувати думку з приводу численних питань, які його турбують, насамперед у сучасній поезії, здатністю мислити мозаїчно. Велика кількість шкїців, оформлена в збірку, у свою чергу, зумовлена розмаїттям осмислюваної поезії ХІХ —

початку ХХІ століття, великою кількістю поетів, гідних, на думку автора, уваги, строкатістю й розмаїттям тем, мотивів, проблем, образів, довколапоетичних аспектів, які охопити всі разом можна тільки строкато й сукупно за допомогою творів малого обсягу, окресливши в них певне ментативне ядро й об'єднавши в цілісність у вигляді збірки.

Отже, згущеність ідей і образів, концентрація смислів, ментативне наповнення шкідів І. Лучука про поезію й поета являють собою окремий спосіб зіткнення, різноголосся, зіставлення думок, оформлених лаконічно. Есеї вирізняється спресованістю ідей, сконцентрованою й ущільненням поля розмислів. Це, до певної міри, пояснюється особливістю мислення самого автора та тим фактом, що розгорнуті міркування довкола певного об'єкта вже були апробовані митцем в іншому філологічному розрізі (вимірі), як-то літературно-критична розвідка, наукова стаття, збірка поезій, збірка великих есеїв. Відтак шкід постає ще однією варіацією роздумів, окремою мовленнєвою практикою висловленого раніше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран Є. М. Недописана книга... Щоденникові медитації, афоризми / Є. М. Баран. — Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. — 104 с.
2. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ — поч. ХХ ст. / І. Денисюк. — К.: Вища школа, 1981. — 214 с.
3. Дністровий А. Письмо з околиці / А. Дністровий. — Київ: Грані-Т, 2010. — 240 с.
4. Кобрин К. Рассуждение о фрагменте / К. Кобрин // Кобрин К. Гипотезы об истории. — М.: Фонд науч. исследований «Прагматика культуры», 2002. — С. 51–63.
5. Лучук І. Дикі думи: не-поезія / І. Лучук. — Тернопіль: Богдан, 2011. — 816 с.
6. Лучук І. Літературний jazz / І. Лучук. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. — 336 с. — Серія «ЛУГОСАД».
7. Лучук І. Літературний джаз [Електронний ресурс]. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. — Режим доступу: chtuvo.org.ua/authors/Luchuk_Ivan/Literaturnyi_dzhaz_zb.doc
8. Лучук І. Трохи поезієзнавства: П'ять етюдів / І. Лучук. — Львів: Астрон, 1997. — 32 с. — (Серія «Літературознавчі студії». Вип. 2).
9. Лучук І. Ніби поезієзнавчі шкідці / І. Лучук. — Львів: ДНТ, 1996. — 32 с. — (Серія «Літературознавчі студії». Вип. 1).
10. Лучук І. Сумніви сорокалітнього / І. Лучук. — Тернопіль: Богдан, 2008. — 208 с.

11. Минакова А. В. Миниатюра в русской прозе первой трети XX века: Дис... канд. филол. наук: 10.01.01 — русская литература / А. В. Минакова. — М., 2016. — 183 с.
12. Shevchenko T. Mentative and narrative features of O. Zabuzhko's essays // Проблеми сучасного літературознавства. — 2018. — Вип. 26. — С. 44–58.

ОСОБЕННОСТИ МЕНТАТИВА В ЭССЕ-СКИТЦЕ

Татьяна Шевченко, канд. филол. наук, доцент, докторант

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье речь идет о дискурсивной практике эссе-скитце в современной украинской литературе. Спозиционирован скитце среди других видов эссе. Осмыслена сущность скитце как эссе ментативного типа. Рассмотрены его особенности на примере творчества Ивана Лучука (сборники «Будто поэтико-эстетические скитце», «Литературный джаз», «Немного поэтико-эстетического»). Сделаны выводы о специфике спрессованности идей, сконцентрированности и уплотнения поля размышлений в скитце как литературном произведении.

Ключевые слова: дискурсивная практика, эссе, скитце, поэзия, сборник.

MENTATIVE FEATURES IN SKITZE ESSAYS

Tetiana Shevchenko, Candidate of Philological studies,

Associate Professor, Doctorate Candidate

Odessa National I. I. Mechnikov University

The following article is about discursive practices of skitze essays in modern Ukrainian literature. Skitze is positioned among other essay types. The concept of skitze essay as the one belonging to mentative essays is analyzed. The following features are listed: lyricism does not have to dominate over epic features: lyricism gives place to philosophical features, meditation, reflexivity; descriptiveness becomes less important than mentative, it can only be partial, resembling general ideas that are included in the mentative part; events (stories, mini-plots) are totally beyond the event that is a narrative and a mediation at the same time, thus ending up in a pre-reflexive situation; mediation is formed thickly, with a high level of concentration, while exogitator (mediator in the essay) tend to be aphoristic and precise, because the size of the work does not let him or her prolong this process. Moreover, a full stop at the end of the skitze is not a full stop at the end of the thought.

Skitze features as a type of mentative essay are analyzed based on Ivan Luchuk's works (compilations «Some sort of poetic skitze», «Literature Jazz», «Some poetics studies»). Conclusions are made about the specifics of idea compression, concentration and reduction of meditation space in skitze as a work of literature.

Emphasis is made on the thickness of ideas and images, senses concentration, mentative filling of skitze in I. Luchuk's skitze about poetry and poets. They represent a different way of collision, differences of opinions, comparison of thoughts described in a shortened way. It can be explained to a certain extent by the author's way of thinking, as well as by

the fact that broad and long meditations about a certain object had been already tried by the author in other philological genres, such as a critical editorial, scientific article, poetry compilation, compilation of large essays. Therefore, skitze is also one of the various formats for meditation, as well as another language practice to express what had been expressed before.

Key words: discursive practice, essay, skitze, poetry, compilation.

REFERENCES

1. Baran, Y. M. (2016), *Nedopysana knyha... Shchodennykovi medytatsii, aforyzmy*, PVD «Tverdnyia», Lutsk [in Ukrainian].
2. Denysiuk, I. O. (1981), *Rozvytok ukraïnskoi maloi prozy XIX — poch. XX st.*, Vyscha shkola, Kyiv [in Ukrainian].
3. Dnistroyvi, A. (2010), *Pysmo z okolytsi*, Hrani-T, Kyiv [in Ukrainian].
4. Kobryn, K. (2002), *Rassuzhdenye o frahmente*, Fond nauch., Moscow, pp. 51–63 [in Russian].
5. Luchuk, I. (2011), *Dyki dumy: ne-poeziia*, Bohdan, Ternopil [in Ukrainian].
6. Luchuk, I. (2011), *Literaturnyi jazz*, Navchalna knyha — Bohdan, Ternopil [in Ukrainian].
7. Luchuk, I. (2011), *Literaturnyi dzhaz*, Navchalna knyha — Bohdan, Ternopil, available at: chtyvo.org.ua/authors/Luchuk_Ivan/Literaturnyi_dzhaz_zb.doc
8. Luchuk, I. (1997), *Trokhyy poeziieznavstva: Piat etiudiv*, Astron, Lviv, Seriiia «Literaturoznavchi studii». Iss. 2 [in Ukrainian].
9. Luchuk, I. (1996), *Niby poeziieznavchi shkitsy*, DNT, Lviv, Seriiia «Literaturoznavchi studii». Iss. 1 [in Ukrainian].
10. Luchuk, I. (2008), *Sumnivy sorokalitnoho*, Bohdan, Ternopil [in Ukrainian].
11. Mynakova, A. V. (2016), *Mynyatiura v russkoi proze pervoi trety XX veka*, Dys. kand. fylol. Nauk, (Russkaia lyteratura), 10.01.01, Moscow [in Russian].
12. Shevchenko, T. (2018), *Mentative and narrative features of O. Zabuzhko's essays*, *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*, issue 26, pp. 44–58 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 5 серпня 2018 р.